

Психологічні особливості особистості в умовах тривалого безробіття

Олександр Макаренко,

доктор медичних наук,
професор Школи соціальної роботи
Національного університету
„Києво-Могилянська академія”

Марія Голубєва,

кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри психології, педагогіки та конфліктології
Національного університету
„Києво-Могилянська академія”

Сергій Кравчук,

магістрант
Переяслав-Хмельницького державного
педагогічного університету ім. Г. Сковороди

У статті розглядається гостра соціальна проблема - можливості зменшення стресу у безробітних чоловіків. Представлено результати пілотного дослідження, в якому використовувався 16-факторний тест Р. Кеттелла на визначення структури особистості.

Актуальність дослідження

Соціально-економічна криза, політична нестабільність в країні спричинили появу великої кількості безробітних. Наслідком цього стало виникнення психічних проблем у цих осіб, за такими, зокрема, факторами, як невпевненість у завтрашньому дні, неспроможність матеріально забезпечити себе і сім'ю, вимушений вибір професії, яка часто не відповідає уподобанням людини, тощо.

Ілюзія економічного розвитку другої половини 1980-х років, яка проявлялась у задовільних заробітках, нагромадженні певних матеріальних засобів тощо, дозволяла більшості сімей розробляти прийнятні для себе і дітей життєві сценарії. Тоді навіть гадки ні в кого не виникало про загрозу безробіття. Але подальший розвиток історичних, соціально-економічних, політичних подій призвів до обвалу життєвих

планів, принаймні для більшості громадян. Ось тут і з'явилися психологічні проблеми, про які йшлося вище.

Об'єкт наукового дослідження: психологічний стан чоловіків в умовах тривалого безробіття.

Предмет розвідки: зміни в особистісній психологічній сфері безробітних чоловіків за умов тривалого безробіття.

Мета дослідження - вивчити вплив тривалого безробіття на зміну психологічних особливостей особистості. Ми намагалися знайти відповіді на питання: наскільки поглиблює ситуація безробіття емоційну нестабільність у людей, порушує їх нервову систему; чи супроводжується тривале безробіття втратою спокою, стресом, внутрішніми конфліктами, підвищеним рівнем тривожності, депресією, недостатнім самоконтролем; якими є показники та рівні розвитку особистісної сфери безробітних чоловіків в умовах тривалого безробіття.

Постановка проблеми •

Безробіття нині є чи не найгострішою соціально-економічною проблемою, котра потребує першочергового вирішення, позаяк вона, ця проблема, викликає негативні психологічні зміни особистості. Такі зрушення на пізніх стадіях призводять до розвитку соматичних захворювань і девіантної поведінки. В подальшому це може призвести до безповоротних наслідків, які не можуть не позначитися й на цілій нації.

Перебування в ситуації безробіття справляє психотравмуючий вплив, оскільки є джерелом постійного стресу. Людина, що не має роботи, переживає стан внутрішньої порожнечі; у неї виникають думки, що якщо її здібності, професійне уміння неможливо застосувати, то й життя втрачає сенс. Причому, такий психічний стан притаманний навіть тим, хто не відчуває серйозних матеріальних труднощів. Працюючи, людина задовольняє фізіологічні потреби як власні, так і своєї сім'ї, задовольняє потребу і в безпеці (вона може звертатися до лікарів, купувати необхідні ліки; сплачуючи податки, може звернутися до органів влади та правопорядку). В трудовому колективі особистість задовольняє потребу в приналежності, спілкуванні, визнанні, повазі до себе, і, нарешті, тільки у праці вона може розкрити свій потенціал [7].

У психології існують різні підходи до вивчення особистості, визначення її структурних рівнів. Академік О. Киричук [1], наприклад, при вивченні особистості безробітних застосовує теорію провідних тенденцій. Л. Собчик [8] досліджує адаптивні типи етносу. В. Крисаченко [3] вивчає можливості впливу цих типів на поведінку, спосіб життя та діяльність людей.

Методика та організація дослідження

З метою оцінки особистісних характеристик безробітних було проведено вивчення їх особистісних якостей. Це здійснювалося у відділі з

прийому на роботу Головного управління Міністерства з надзвичайних ситуацій (ГУМНС) України в Києві. Використовувалася методика 16-факторного опитувальника Р. Кеттелла, яка може застосовуватися як в групі, так й індивідуально, як в блоці з іншими методиками, так і окремо,

У тестуванні, здійсненому 20 лютого 2006 року, брало участь 20 осіб чоловічої статі віком від 22 до 30 років, які тривалий час (понад 5 місяців) лишалися без роботи.

Розглянемо три фази, в яких перебуває людина після втрати роботи [в].

Перша фаза (1-3 місяці) - фаза шоку, що супроводжується активним пошуком роботи. На цьому етапі індивід ще зберігає оптимізм і надію.

Друга фаза (3-4 місяці) настає після невдалих пошуків роботи, внаслідок чого знижується активність цих пошуків, людиною оволодіває занепокоєння, песимізм. Немоżliвість реалізувати свій потенціал у одних породжує агресивність, у інших - повну апатію. Це найкритичніший стан. Більшість людей сприймає відмову у прийомі на роботу винятково як негативну оцінку їх особистості; це болісний удар по їх самолюбству.

Третя фаза (5 місяців і більше) характеризується адаптацією до стану безробіття, зниженням рівня домагань. На цей час попередні життєві позиції виявляються зруйнованими.

Серед людей, котрі звернулися до відділу з прийому на роботу ГУМНС України, було проведено відбір осіб, які понад п'ять місяців шукали роботу, їм було роздано 16-факторний тест-опитувальник Р. Кеттелла. Учасники дослідження ознайомилися з інструкцією та умовами виконання завдання. Усі досліджувані вклалися у час, відведений на тестування згідно з умовами тесту.

Одночасно було проведено опитування за методикою Р. Кеттелла осіб контрольної групи з числа працівників 21-ої спеціалізованої частини Державної пожежної охорони (СЧДПО) МНС України з різним стажем роботи.

Результати пілотного дослідження для якісного та кількісного аналізу змісту особистісних факторів та їх взаємозв'язків були розподілені на такі блоки факторів:

I. Емоційно-вольові особливості: фактори С, G, I, O, Q3, Q4.

II. Комунікативні властивості і особливості міжособистісної взаємодії: фактори А, Н, F, E, Q2, N, L.

III. Інтелектуальні особливості: фактори В, М, Q1.

Аналіз одержаних результатів

I. Емоційно-вольові особливості

Фактор „С” - „емоційна нестійкість - емоційна стійкість”. 80 % чоловіків-безробітних набрали 4-5 стенів, що є середнім показником, але перебуває майже на межі з низьким. У 15 % цей показник становить 7 стенів, у 5 % - 10 стенів. У тих, хто працює, цей показник становить 7-8

стенів у 60 % осіб і 10 стенів у 40 % осіб. Оскільки цей фактор відповідає за емоційно-вольову сферу, і ми бачимо, що у більшості безробітних оцінки значно нижчі, ніж у тих, хто працює, то можемо припустити, що безробіття суттєво впливає на емоційно-вольову сферу суб'єктів: вони втрачають сміливість прямо глянути в обличчя реальності, втрачають спокій, впевненість у собі, зациклюються на дрібницях, стурбовані без серйозних причин, стають дратівливими. Можемо припустити, що чотирьом безробітним, які набрали високі бали за цими показниками, властиві емоційна ригідність і байдужість до ситуації, що склалася.

Фактор „G” - „висока сумлінність - низька сумлінність”. У 60 % чоловіків, що не працюють, результат становить 5-6 стенів - середні дані, а у 40 % - 2 - 3 стени (низький результат). У 70 % чоловіків, що працюють, 7-9 стенів - високий результат, а у 30 % ~ 5 - 6 стенів - середній результат. Відразу помітна суттєва різниця між результатами обох груп. Аналізуючи дані цього фактора, побачимо, що у безробітних знижується відповідальність, наполегливість в досягненні мети, ділова спрямованість. А 8 чоловікам, що отримали низькі бали з цього фактора, судячи з усього, притаманна ще й неорганізованість, безпринципність, легковажність, егоїстичність. Останнє призводить до антисоціальної поведінки.

Фактор „I” - „суворість - ніжність”. У 55 % безробітних налічується 4 - 5 стенів - середні дані, у 45 % - 1-3 стени - низькі оцінки. У 70 % чоловіків, що працюють, 5 стенів - середні дані, у 25 % - 7 стенів - високі дані, у 5 % - 3 стени - низькі показники. Можна зробити висновок, що безробітні підходять до життя із завищеними мірками, більше довіряють розуму, ніж почуттям, критичному розрахунку, ніж інтуїції. У 9 осіб із 20 проявляється жорстокість, суворість, черствість у ставленні до оточуючих. А у тих, хто працює, навпаки - здебільш проявляється емпатія, прагнення до заступництва.

Фактор „O” - „низька тривожність - впевненість у собі”. У безробітних явно помітна різниця за цим фактором. У 80 % осіб - 7 - 9 стенів - високий результат, у 20 % - 6 стенів - середній результат. З тих, що працюють, 75 % одержали 4-5 стенів - середні дані, 20% - 3 стени - низькі дані, 5 % - 9 стенів - високий показник. Останнє може викликатися тимчасовими проблемами, які турбують людину на момент тестування. Отже, бачимо, що у безробітних значно вищий рівень тривожності, ніж у тих, хто працює. У безробітних високий рівень актуальної тривожності, вони заклопотані, збуджені, у них спостерігається внутрішня напруга, перевага депресивного настрою. Чоловіки, що втратили роботу, проявляють замкнутість і невпевненість, песимістичний настрій.

Фактор „Q3” — „низький самоконтроль поведінки - високий самоконтроль поведінки”. У 55 % безробітних - 5 - 6 стенів - середні дані, у 30 % - 3 стени - низькі дані, у 15 % - 7 стенів - високі дані. У 45 % чоловіків, що працюють, 6 стенів - середні дані, у 55 % - 7 - 9 стенів - високі дані. Отже, бачимо, що у безробітних, порівняно з тими, хто працює,

знижена здатність контролювати емоції та поведінку. У них слабкий самоконтроль (особливо за бажаннями), невміння організовувати власний час, висока конфліктність.

Фактор „Q4” - „напруженість - розслабленість”. У 60 % безробітних середні дані становлять 6 стенів, а у 40 % - 8 - 9 стенів - високі дані. У 80 % працюючих - 4 - 5 стенів - середні дані, у 20 % - 7 стенів - високі дані. Аналіз показує, що у суб'єктів, які не працюють, зростає напруга, роздратування. І це природно - люди, що втратили роботу, прагнуть до зміни ситуації, яка склалася, у них простежується емоційна нестійкість, песимістичний настрій.

II. Комунікативні властивості та особливості міжособистісної взаємодії

Фактор „А” - „товариськість - замкнутість”. У 70 % чоловіків, які тривалий час не працюють, показник дорівнює 5-6 стенам, це відповідає середньому значенню фактора. У 30 % він становить 7-8 стенів - що відповідає високому значенню. У 90 % чоловіків, що працюють, оцінка між 8-10 стенами; це відповідає високому значенню. У 10 % - 6 стенів (середнє значення). Безробіття негативно впливає на комунікативні властивості та особливості міжособистісної взаємодії. У безробітних знижуються довіра до оточення, щирість у стосунках. Вони скептично налаштовані до оточуючих і „не в захваті” від критики.

Фактор „Е” - „наполегливість - покірливість”. 65 % безробітних чоловіків набрали 5-6 стенів - відповідає середньому значенню; 25 % - 8 - 9 стенів - високе значення; 10 % - 3 стени - низьке значення. У тих, хто працює, результати такі: 35 % отримали 5-6 стенів - середнє значення, 45 % - 7 стенів - високе значення, 20 % - 3 стени - низьке значення. Отже, в групах безробітних і у тих, хто працює, є суб'єкти з високими, середніми і низькими оцінками. Оскільки цей фактор визначає підлеглість чи домінантність суб'єкта, то при низьких оцінках людина сором'язлива, прагне дотримуватися загальних правил, невпевнена в собі та своїх можливостях, скромна, обережна. А при високих оцінках суб'єктам характерне прагнення до самостійності, незалежності; вони діють сміливо, енергійно, агресивно.

Фактор „F” - „експресивність - стриманість”. 25 % чоловіків з числа безробітних мають 3 стени - це низький показник, 45 % - 4 - 5 стенів - середній показник, 30 % - 7 - 8 стенів - високий показник. У 75 % чоловіків, що працюють, 4-6 стенів - середній показник, у 25 % - 7 - 8 стенів - високий показник. Отже, можна припустити, що на суб'єктів, які довго шукають роботу, впливає стан безробіття, особливо на їх комунікативні властивості. У таких людей дещо знижується віра в удачу, оптимізм, щирість, відкритість у стосунках, зростає відчуття обережності, тривога щодо майбутнього. Для захисту від можливих невдач постійно вдаються до запобіжних засобів, ретельно планують свої дії і вчинки.

Фактор „Н” - „боязкість - сміливість”. У групі безробітних у 75 %

результат складає 4-5 стенів - середній результат, у 20 % - 2-3 стени, а у 5 % - 1 стен (низький результат). У 85 % чоловіків, що працюють, - 5 - 6 стенів - середній результат, у 15 % - 3 стени - низький результат. Отже, і в одній, і в іншій групі високих результатів немає, але в групі безробітних результати дещо нижчі, ніж у тих, хто працює. Цей фактор свідчить, що в обох групах переважають особи, які набрали середню кількість стенів, але в безробітних все ж нижчі показники, і це дає підстави припустити, що у них підвищена чутливість до будь-якої загрози, виразне відчуття невпевненості у собі.

Фактор „L” - „підозрілість - довірливість”. У 80 % безробітних - 7 - 8 стенів - високі показники, у 20 % - 5 - 6 стенів - середні показники. У 65 % чоловіків, що працюють, - 4 - 5 стенів - середні дані, 35 % мають 1-3 стени - низькі дані. Це свідчить, що у безробітних висока внутрішня напруга. Вони легко впадають в роздратування, стають зарозумілими, скептично ставляться до моральних мотивів, вчинків людей. Їхні думки фокусуються на невдачах, самооцінка завищена. Безробітні цього типу вважають, що їх недооцінюють.

Фактор „N” - „проникливість - наївність”. У 90 % безробітних наявні 5-6 стенів - середні дані, у 10 % - 8 стенів - високі дані. А у тих 80 % чоловіків, що працюють, 5-6 стенів - середні дані, у 20 % - 8 - 9 стенів - високі дані. Дехто з тих, хто втратив роботу, проявляє підвищену прямолінійність, негнучкість у стосунках, недипломатичність.

Фактор „Q2” - „нонконформізм - конформізм”. У 75 % безробітних середні дані 5-6 стенів, у 25 % - 7 стенів - майже середній показник. У тих, що працюють (95 %) — 5 - 6 стенів - середні дані, а у 5 % - 8 стенів - високі дані. Аналіз даних обох груп засвідчує близькі тенденції. І в одній, і в іншій групі простежується потяг до незалежності. Вплив безробіття на цей фактор помітний.

III. Інтелектуальні особливості

Фактор „B” - „розум-низький інтелект”. У 100 % безробітних оцінка становить 7-10 стенів, що відповідає високому рівню, а у 35 % тих, хто працює, 6 стенів, 65 % працюючих одержали 7-9 стенів, що майже дорівнює показнику безробітних. Тож вважаємо, що безробіття не впливає на інтелектуальний рівень особистості.

Фактор „M” - „мрійливість - практичність”. У 95 % безробітних показник склав 4-5 стенів, а у 5 % - 3 стени - низькі дані. У 70 %, що працюють, показник становить 5-6 стенів - середні дані, а у 30 % ~ 1-3 стени - низькі дані. Цей фактор оцінює розвиток уяви, і, судячи з результатів, ми з'ясували, що стан безробіття радикально не впливає на цю властивість особистості.

Фактор „Q1” - „радикалізм (гнучкість) - консерватизм (ригідність)”. Ми зафіксували у 85 % безробітних середній показник - 5 - 6 стенів, у 10 % - 3 стени - низький показник, у 5 % - 8 стенів - високий показник. У тих, хто працює, у 70 % - 4 - 5 стенів - середні дані, у 30 % - 7 - 8 стенів - високі

дані. Отже, бачимо незначну різницю між результатами за середнім показником. Але серед тих, хто працює, значно більше осіб, схильних до рішучих дій, кардинальних змін, схильних до ризику. У безробітних прояв цих рис загальмований пошуком роботи, тривожністю.

Завдання, які належить невідкладно вирішувати стосовно проблеми, що аналізується

1. Формування свідомої позиції людини щодо значення та необхідності праці для розвитку власної особистості.
2. Зняття обмежуючих настанов щодо особистісних здібностей і власних можливостей.
3. Розширення меж світосприйняття і знаходження свого місця в соціумі.

Існують психологічні тренінги, спрямовані на усвідомлення власних можливостей і розвиток здібностей. Головною їх ідеєю є концепція впевненості підлітків у власних можливостях, що розуміється як настановлення людини у ставленні до самої себе і у ставленні до поведінки в соціальному оточенні, зняття психологічних обмежень розвитку [9].

Основними видами допомоги профконсультанта безробітним можуть бути: допомога у пошуках виходу з проблемної ситуації, пов'язаної зі зміною місця роботи; своєчасний підбір відповідних вакансій; обговорення можливості працевлаштування з урахуванням індивідуально-психологічних особливостей; допомога у складанні особистого плану пошуку роботи, рекомендації щодо правильного ведення переговорів з роботодавцями.

У процесі профконсультації необхідно, перш за все, ознайомитися із запитамі безробітного, його досвідом та оцінити його потенційні можливості. Наступним етапом консультації може стати інформація про вакансії, якими цікавиться безробітний, та про її джерела; інформація, яку можна використати у першу чергу; сприяння підвищенню особистої конкурентоспроможності безробітного.

Важливо зняти тривожний стан безробітного, спільно проаналізувати становище, що склалося, і спробувати знайти оптимальний вихід з нього. Потім виявити коло інтересів і нахилів людини та підібрати відповідний тип професій, обговорити можливості працевлаштування на підібрані вакансії. У випадку неможливості влаштуватися на ці вакансії обговорити з безробітним можливість переорієнтації і освоєння нової професії.

Соціально-психологічна допомога безробітним має спрямовуватися на оптимізацію їх соціальної адаптації, підвищення самооцінки, набуття активної життєвої позиції, ініціативності, подолання соціальних страхів, тривожності, підвищення рівня домагань, актуалізацію творчого потенціалу, повернення життєвої перспективи.

Розвиток відповідальності вимагає від особистості ще й розвитку таких вольових якостей, як наполегливість, терплячість, витримка, стійкість.

Активна психологічна діяльність розпочинається тоді, коли молодь усвідомлює соціальне значення професії [5]. Відповідальне ставлення до обрання професії, професійного навчання — це своєрідна психологічна умова запобігання безробіттю, що виявляється та реалізується у поєднанні прагнень тих, хто шукає роботу, з одного боку, та об'єктивними потребами ринку праці, з іншого. Це продукт соціального розвитку особистості, що характеризується внутрішньою активністю, цілеспрямованістю. Володіючи цими ознаками, особистість зможе задовольняти власні потреби, інтереси, впливати на характер і результати своєї професійної діяльності [4].

Висновки

1. При тривалому безробітті у людей поглиблюється не тільки емоційна нестабільність та послаблюється нервова система, але й суттєво порушується вольова сфера.

2. Психологічне дослідження безробітних з терміном безробіття понад 5 місяців засвідчує втрату спокою, стрес, підвищений рівень тривожності, недостатній самоконтроль, різке погіршення вольових аспектів діяльності, що досить часто супроводжується розвитком кризових станів.

3. Розвиток особистості в умовах безробіття характеризується суттєвим порушенням психоемоційної та вольової сфери; тим часом, інтелектуальні, комунікативні властивості та властивості міжособистісної взаємодії потерпають значно менше.

4. В умовах безробіття суттєво погіршуються показники у більшості опитаних, що свідчить про особливості деградації особистісної сфери людини в екстремальних умовах.

5. Актуальною стає необхідність вироблення ефективних психологічних програм-тренінгів з корекції хибних настановлень, стереотипів поведінки безробітних. Ефективними можуть бути програми усвідомлення і розвитку здібностей дитини, що обумовлюють її пристосування до будь-якої соціальної ситуації.

Література:

1. **Киричук О. В.** Психологія особистості. Опорний конспект лекцій. - К: ІПКДСЗУ, 2003.-47 с
2. **Киричук О. В.** Психологія особистості. - К: ШК ДСЗУ, 2003. - 485 с
3. **Крисаченко В. С.** Сутнісні риси українського етносу // Крисаченко В. С, Степико М. Т., Власик О. С. та ін. Українська політична нація: генеза, стан, перспективи / За ред. В. С Крисаченка. - К: НІСД, 2004. - 648 с
4. **Максимова Н. Е., Александров И. О., Тихомиров И. В., Филиппова Е. В., Фомичев Л. Ф.** Структура и актуалгенез субъекта с позиций системно-эволюционного подхода // Психологический журнал. - 2004. - № 1. - С. 25.
5. **Муздыбаев К.** Психология ответственности. - Л.: Наука, 1983. — 240 с.

6. Шдгорна О. В. Психологія особистості безробітного / Матеріали II Всеукраїн. наук.-практ. конф.; 2004 р. - Відп. ред. О. В. Киричук. - К: Ін-т підготовки кадрів держ. служби зайнятості України, 2005. - С. 71.

7. **Савчин М. В.** Відповідальність: смисловий принцип мотиваційної регуляції поведінки особистості // Педагогіка і психологія. - 1996. - № 1. - С 10-18.

8. **Собчик Л. Н.** Психология индивидуальности. - СПб: Речь, 2003. - 350 с.

9. **Фоміна Л.** Як знайти роботу. - К., 2002. - 240 с.

10. Психологические тесты / Под ред. А. А. Карелина. - М.: ВЛАДОС, 1999.-Т. 1.-312 с.

11. Психологія особистості безробітного / Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції 26 травня 2004 р. - Відп. ред. О. В. Киричук. - К: Ін-т підготовки кадрів держ. служби зайнятості України, 2005.-378 с.

12. Психологічне консультування безробітних / Методичн. посіб. для спеціалістів міських,... центрів зайнятості щодо організації та проведення психологічного консультування безробітних. - К: Ін-т підготовки кадрів держ. служби зайнятості України, 1999. - 55 с